

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

SCRIPTURA SACRA

Rok 3/1999, nr 3

Gabriel Witaszek CSsR, *Myśl społeczna proroków*, Lublin 1998, Red. Wydawn. KUL, ss. 264.

Zjawisko profetyzmu należało do bardzo istotnych przejawów zarówno życia religijnego, jak i społecznego Izraela. Jego początki sięgają okresu pustyni, lecz rozwinął się dopiero w czasach królewskich i niewoli, by w okresie perskim stopniowo zaniknąć. Wystąpienia proroków pojawiały się przede wszystkim w okresach kryzysowych oraz wielkich zmian historycznych dokonujących się w Izraelu. Mężowie Boży zabierali głos nie tylko w kwestiach religijnych, lecz również politycznych i społecznych. Izrael będąc społecznością ukształtowaną przez samego Boga miał obowiązek wypełniania Jego poleceń, które obejmowały również takie kwestie, jak relacja jednostki do społeczności, czy postępowanie w duchu sprawiedliwości. Prorocy byli mężami swej epoki, dlatego ich wypowiedzi można zrozumieć w kontekście uwarunkowań historycznych epoki, w której żyli. Śledząc wyrocznie proroków i uwzględniając aspekt chronologiczny ich działalności, można zauważyć ewolucję myśli społecznej narodu wybranego.

Autor książki w czterech częściach prezentuje myśl społeczną proroków. Poszczególne części odpowiadają zasadniczym okresom działalności proroków w Izraelu: 1) wiek VIII, 2) schyłek okresu królewskiego, 3) czasy wygnania, 4) wspólnota powygnaniowa. Każdy z tych okresów miał swoich proroków, którzy zabierali głos w kwestii sprawiedliwości społecznej.

Przystępując do omawiania epoki VIII w. Autor nakreślił rys historyczny kształtowania się porządku społecznego narodu wybranego począwszy od epoki patriarchalnej. Już wówczas istniała dobrze zorganizowana społeczność, którą łączyły więzy krwi. Rodzina była wówczas podstawową jednostką społeczną, natomiast grupa rodzin, która uważała się za potomków tego samego protoplasty tworzyła ród. Z kolei rody, które kierowały się wspólnotą interesów tworzyły większe jednostki społeczno-polityczne, zwane pokoleniami. Kwestie te szczegółowo analizuje Autor na s. 30–35, a następnie przechodzi do omówienia powstania federacji pokoleń i życia osiadłego w okresie sędziów. Niekorzystna sytuacja polityczna (wzrastająca potęga Filistynów i Ammonitów) zmusiła Izraelitów do stworzenia silnej władzy centralnej, czyli królewskiej. W okresie panowania Dawida i Salomona uległy rozpadowi tradycyjne struktury społeczne. Przywódcy rodów nie posiadali już władzy

niekwestionowanej. Ich kompetencje przejmowali urzędnicy królewscy. W czasach królewskich powstawały silne ośrodki miejskie, w których tolerowano pracę niewolniczą, wyzysk ekonomiczny, przymusowe prace i wysokie podatki. W wyniku zaistniałych zmian nastąpił rozwój gospodarczy Izraela, zwłaszcza pod rządami Salomona. Wówczas to powstała klasa bogatych kupców i urzędników, którzy za wszelką cenę bronili własnych interesów. Rozwijała się przede wszystkim Jerozolima, natomiast zaniedbane gospodarczo były tereny północne. Taki stan doprowadził do podziału królestwa po śmierci Salomona.

Królestwo północne przeżywało szczyt swego rozwoju ekonomicznego w okresie rządów Jeroboama II. Powstają wówczas bogate domostwa i pałace, rozwija się handel. Jednakże obok bogatych właścicieli żyją biedacy i nędzarze. W tym okresie w Judzie za panowania Azariasza również zaistniały warunki do rozwoju gospodarczego. Nie było jednak tak drastycznej różnicy między bogatymi a biednymi jak w Samarii, tym niemniej grupa dominująca często nadużywała swej uprzywilejowanej pozycji.

Rozwojowi ekonomicznemu towarzyszył jednak upadek religijny i pogłębiające się niesprawiedliwości społeczne. Sytuację religijną oraz polityczną w Izraelu i Judzie omawia Autor szczegółowo i wskazuje na niebezpieczeństwa płynące z wpływu kultu Baala i formalizmu religijnego uprawianego w Samarii. Kryzys religijny w Judzie został zażegnany dzięki reformie dokonanej przez Ezechiasza. Sytuacja polityczna w Izraelu skomplikowała się w wyniku ekspansyjnej polityki Asyrii, która w końcu doprowadziła do upadku Samarii w 721 r. przed Chr. Juda również popadł w zależność od tego mocarstwa, chociaż Jerozolima nie została zdobyta przez Sennacheryba (s. 47–54).

Pierwszym omawianym przez ks. Gabriela Witaszka prorokiem jest Amos pochodzący z Tekoa koło Betlejem (działał w Izraelu). Autor eksponuje jego wysiłki zmierzające do wprowadzenia sprawiedliwości społecznej (s. 55–86). Na początku zostały omówione wyrocznie o narodach (Am 1,3–2,16), czyli sąsiadach Izraela. Narody te oskarżone są przez Boga o to, że podczas wojny naruszyły prawa ludzkie. Jahwe każe nie tylko występki obcych przeciwko Izraelowi, lecz również niesprawiedliwości dokonujące się w relacjach między innymi narodami, tym samym została ujawniona władza Boga również nad ludami pogańskimi. Zasady moralne mają charakter uniwersalny, dlatego obce ludy mają również zachowywać prawo Boże. Jahwe w stosunku do innych narodów kieruje się sprawiedliwością i takiej domaga się od przywódców ludów. Zakłada to istnienie swoistego prawa międzynarodowego. Zwracając się z wyroczniami przeciwko Izraelowi, Amos wylicza grzechy narodu, a następnie dobrodziejstwa jakie Bóg jemu okazał (2,9–11). Izrael zasłużył sobie tymczasem na karę (2,12). Prorok piętnuje praktyki niewolnictwa, które Izrael przejął w okresie osiedlania się w Kanaanie. Szczególnie naganny był handel niewolnikami, który przysparzał fortunę bogaczom, a zarazem był sprzeczny z zarządzeniami Jahwe. Tymczasem w Izraelu niewolnik był chroniony prawem i mógł otrzymać nawet wolność. Innym występkiem możliwych były nadużycia seksualne, szczególnie wobec niewolnic, które znajdowały się w podporządkowanej sytuacji.

Amos zdecydowanie sprzeciwiał się uciskowi i wyzyskowi ubogich. Ludzie ci pozbawieni należnej obrony wystawieni byli na niesprawiedliwy wyzysk i gwałt ze strony bogaczy. Człowiek znajdujący się w szczególnie trudnej sytuacji oddawał pod zastaw swoje dobra, a zwłaszcza odzież. Prawo nakazywało oddanie płaszcza przed nastaniem nocy, tymczasem lichwiarze przywłaszczali sobie odzież i używali dla własnych celów.

W tym okresie nastąpił również rozkład moralny struktur władzy i sądownictwa. Wówczas to pałace były synonimem bogactwa i luksusu. W nich koncentrowało się życie

elit oddających się różnym wyszukany rozrywkom. Ich to prorok nazywa bezmyślnymi i zbyt pewnymi siebie. W pałacach szerzyła się również korupcja, a sprawowane tam sądy opierały się na fałszywych świadectwach. Nadużyć dopuszczali się również kupcy, którzy zmniejszali miary, podwyższali ceny, fałszowali wagi, a gorszy towar sprzedawali jako bardziej wartościowy. Amos piętnując niesprawiedliwości społeczne równocześnie ukazuje obraz człowieka sprawiedliwego, który potrafi właściwie układać wszystkie sprawy, żyjąc w harmonii z Bogiem i ludźmi.

Kolejnym omawianym przez Autora prorokiem jest Ozeasz (s. 87–98), który dokonuje analizy przyczyn kryzysu Izraela u schyłku jego istnienia. Omówiona została sytuacja polityczna tego okresu. Pojawiły się wówczas tendencje praktyk bałwochwalczych, a sytuacja społeczna ludności uległa zdecydowanemu pogorszeniu. To wszystko doprowadziło do wielkiego kryzysu w relacji między Jahwe a Jego ludem.

Kryzys ten został przedstawiony na przykładzie małżeństwa proroka i jego rodziny. Niewierna małżonka to znak zaniku miłości do Boga, a symboliczne imiona dzieci Ozeasza odzwierciedlają stopniowo rosnącą przepaść pomiędzy Jahwe a ludem. W Izraelu nie było już miejsca na miłość, wierność i poznanie Boga. Oceniając minioną historię narodu prorok stwierdza, iż było to jedno pasmo grzechu i buntu. Surowy osąd dotyczy zwłaszcza rządzących, którzy oddawali się bałwochwalstwu (Oz 5,1–3) i pijaństwu (Oz 7,3–7). Kapłani, którzy byli odpowiedzialni za znajomość prawa nie wypełniali swych obowiązków, a nawet byli odpowiedzialni za pojawianie się praktyk kultów pogańskich. Sprawiedliwość pogwałcona została przez oszukańczy handel (Oz 12,8–9).

Prorok szczególnie piętnuje postępowanie królów Izraela. Zerwali oni przymierze z Bogiem. Królowie z północy pozostawali w opozycji do dynastii Dawidowej, pogłębiając rozdziew w łonie jednego narodu. Ozeasz krytykuje instytucję królewską jako taką, bowiem przyczyniała się do popełniania licznych grzechów. W tej sytuacji prorok wzywa do powrotu do sytuacji z okresu pustyni, aby na nowo odkryć Boga i Jemu służyć.

Przystępując do omawiania nauki Izajasza (Iz 1–39) Autor koncentruje się na wypowiedziach poprzedzających wojnę syro-efraimską oraz z okresu panowania Achaza i Ezechiasza (s. 99–107). Prorok piętnował zachowanie się bogatych, którzy pozwalali sobie na życie w wielkim luksusie, przy czym niepotrzebnie mnożono akty liturgiczne. Do najbardziej występnych w tym względzie należeli: przywódcy wojskowi, urzędnicy królewscy, książęta, zbierający podatek, matka króla i niektórzy starcy. Wszyscy posiadający władzę chcieli oszukiwać biednych mieszkańców Judy. Do uciśnionych zalicza prorok: sieroty i wdowy, naród biednych, niewinnych i ubogich.

Sytuacja ekonomiczna Judy zmieniła się w wyniku następstw wojny syro-efraimskiej i uzależnienia się króla od Asyrii. Przeprowadzając reformy w Judzie Ezechiasz przygotowywał powstanie przeciwko Asyrii, celem niepłacenia kontrybucji, plan ten jednak się powiódł. Analizując tragiczną sytuację, w jakiej znalazło się społeczeństwo Judy Izajasz stwierdza, iż korzenie wszelkiej niesprawiedliwości tkwią w sercu człowieka i w strukturach społecznych.

Ostatnim omawianym prorokiem z tej epoki jest Micheasz z Moreszet. Prorok w zdecydowany sposób sprzeciwiał się wszelkim przejawom niesprawiedliwości społecznej występującym w Judzie. Motorem niesprawiedliwości jest chciwość. Nabywano wówczas wielkie połacie ziemi tworząc latyfundia. Tymczasem ziemia nie była do kupowania i sprzedawania, bowiem należała do Boga. On ją powierzył ludowi, aby z pracy na roli mógł żyć. Krytyka Micheasza dotyczy również fałszywych proroków, którzy przez swoje wyrocnie

pochlebiali możnowładcom. Skutkiem takiego postępowania było pozbawienie ubogich i bezdomnych środków do życia, którzy w końcu popadali w niewolę. Obraz społeczeństwa judzkiego w VIII w. przed Chr. przedstawiał się wręcz tragicznie. Micheasz celem podkreślenia tej sytuacji posługuje się lamentacją, czyli utworem stosowanym przy oplakiwaniu zmarłych. Chaos panował w całym społeczeństwie i w poszczególnych rodzinach, które utraciły najważniejsze wartości decydujące o trwałości i integralności struktury społecznej. W drugiej części opracowania Autor omawia wypowiedzi proroków z epoki poprzedzającej wygnanie (od upadku Samarii do upadku Jerozolimy). Po zaprezentowaniu kontekstu historycznego ks. Witaszek szczegółowo omawia reformę religijno-społeczną Jozjasza i myśl religijną Księgi Prawa (s. 127–134).

Pierwszym omawianym prorokiem tego okresu jest Sofoniasz, który piętnował synkretyzm religijny szerzący się w Judzie oraz przestrzegał przed potęgą asyryjską. Książęta i ludzie bogaci ulegali wpływow obcych obyczajów i często negowali działanie Boga (So 1,12–13). Prorok zapowiada w imieniu Jahwe, że kara dotknie ludzi związanych z dworem królewskim oraz kapłanów. Sofoniasz potępia również postępowanie kupców, którzy popełniali oszustwa i dążyli do pomnażania dóbr materialnych (1,10–11). Ze względu na bogactwa mieszkańcy Jerozolimy porzucili Boga. Despotyzm grup rządzących doprowadził do zepsucia moralnego i religijnego. Wśród nich największą odpowiedzialność ponosili: książęta, sędziowie, prorocy i kapłani. To wszystko przerodziło Jerozolimę w miasto buntownicze, a jej mieszkańcy to lud bezwstydnym (So 2,1), pyszni samochwalcy (So 3,11), czyniący nieprawość (So 3,13a). Sofoniasz nie wymienia ludzi pokrzywdzonych, nie pisze o ubogich, wdowach i sierotach. Jednakże z pisma jasno wynika, że pokorni i ubodzy dostąpią błogosławieństwa Bożego. Naród może się uratować jedynie przez zmianę postępowania naśladowując pokornych szukających sprawiedliwości Bożej. Bogaci muszą oderwać się od wartości ziemskich i unżyć się przed Bogiem. Nowy lud będzie szukał schronienia u Pana (So 3,12) unikając bóstw pogańskich. Właściwa relacja do Boga będzie potwierdzana w postawie względem bliźniego. Z miasta zbuntowanego wyjdzie reszta, którą Pan wybierze (3,13). Kolejnym prorokiem omawianym przez Autora jest Jeremiasz (s. 147–173). Księga tego proroka zawiera szczególnie dużo informacji na temat życia wewnętrznego Jeremiasza. Prorok wzywa naród w obliczu nadchodzącej klęski politycznej do opamiętania się. Jeremiasz przypomina Bożą miłość i jej odrzucenie przez lud. Mieszkańcy Jerozolimy popełniali coraz to nowe grzechy, a szczególnie oddawali się kłamstwu, czyli słuchaniu przepowiedni fałszywych proroków. Oni to odpowiedzialni byli za rozpanoszenie się niesprawiedliwości i zatrącenie poznania prawdziwego Boga. Na naganę zasługiwali również kapłani, którzy zamiast podjąć pokutę zwracali się przeciwko Jeremiaszowi. Innym problemem była kwestia niewolników, którzy otrzymali obietnicę wolności podczas oblężenia Jerozolimy, lecz Sedecjasz ociągał się z jej realizacją. Nauczanie społeczne Jeremiasza bazuje na różnych podstawach, takich jak prawodawstwo (Dekalog), tradycje mądrościowe i prorockie. Zdobywanie bogactwa za pomocą niesprawiedliwości ocenia prorok jako coś niedorzecznego.

W trzeciej części opracowania jest omówiony okres wygnania. Po naszkicowaniu kontekstu historycznego (s. 179–183) Autor przystępuje do prezentacji nauki Ezechiela. Jednym z głównych tematów społecznych poruszanych przez proroka była kwestia sprawiedliwości społecznej a odpowiedzialności indywidualnej. W czasach niewoli lud buntował się przeciw odpowiedzialności zbiorowej. Dzieci nie mogły ponosić kary za grzechy ojców. Ezechiel w zdecydowany sposób opowiedział się za odpowiedzialnością indywidualną. Bóg

nie pragnie śmierci grzesznika, lecz chce by się nawrócił. Jahwe ulituje się nad swym ludem i da mu idealnego pasterza, zawierając z ludem nowe przymierze. W nowej rzeczywistości będą panowały pokój i bezpieczeństwo. Twarde słowa kieruje natomiast Ezechiel do pasterzy, którzy nie wypełniali swej misji (Ez 34,3). Prorok poucza wygnańców, że już uczestniczą w przyszłym zbawieniu. Człowiek musi zostać radykalnie odnowiony i być zdolnym do pełnienia woli Bożej.

W ostatniej części Autor omawia wypowiedzi proroków z okresu po niewoli (s. 209–244). Czasy rządów perskich zmieniły w radykalny sposób los ludu Bożego. Przez powracających repatriantów została odbudowana świątynia. W tym okresie głos zabrał prorok zwany Tritoizajaszem (Iz 56–66). Prorok przemawia na zgromadzeniach liturgicznych zachęcając do praktykowania sprawiedliwości i miłości bliźniego. Zewnętrzne praktyki liturgiczne nie wystarczą. Praktyki postne nie dawały rezultatów ponieważ nie prowadziły do nawiązania relacji z Bogiem. W poście powinno być realizowane miłosierdzie: podanie chleba zgłodniałemu (Iz 58,10). Odnosząc się do kwestii społecznej prorok oddał się od świata realnego, dlatego nastanie prawdziwej sprawiedliwości umieszcza w perspektywie apokaliptycznej (Iz 60,21).

Ostatnimi omawianymi prorokami są Protozachariasz i Malachiasz. Pierwsza postać związana była z dziełem odbudowy świątyni w Jerozolimie. Zachariasz odnosił się również do kwestii postu, który może być praktyką religijną, o ile będą spełnione odpowiednie warunki (sprawiedliwość, miłość, brak złości; Za 7,9–10). W nowych warunkach naród powinien przede wszystkim zachowywać przykazania usuwając grzech i bezbożność. Musi się kierować sprawiedliwością społeczną, aby dostąpić zbawienia.

Działalność Malachiasza przypada na późny okres powygnaniowy, w którym pannał stan przygnębienia wywołany brakiem nadziei na realizację Bożych obietnic. Prorok zarzuca kapłanom brak czci dla Boga, lekceważenie przepisów Prawa kultycznego. Malachiasz piętnuje również małżeństwa mieszane z pogankami oraz rozwody. Prowadziło to do zaniku wierności Prawu i tożsamości ludu Bożego.

Sytuacja ekonomiczna kraju była niezwykle trudna. Wielu w tym czasie postępowało nieuczciwie i wyzyskiwało biednych. Bóg jednak ujmuje się za biednymi, którzy, jeżeli będą postępować sprawiedliwie, otrzymają nagrodę. Żli natomiast zostaną spaleni jak słoma (Ml 3,16–21). Prorok zapowiadał nastanie nowej ery, w której każdemu zostanie wymierzona sprawiedliwość według uczynków zapisanych w Bożej Księdze.

Autor opracowania problematykę społeczną w nauczaniu proroków zaprezentował w sposób niemal wyczerpujący. Będąc doskonałym znawcą profetyzmu izraelskiego, referuje tematy społeczne uwzględniając sytuację polityczną, religijną i ekonomiczną omawianego okresu. Czytelnik zapoznaje się z naturą i specyfiką społeczności izraelskiej, której początki sięgają czasów Abrahama. Izrael będąc jednym z narodów semickiego Bliskiego Wschodu przejmował sposób życia innych ludów. Pomimo tego podobieństwa, istniała specyfika narodu wybranego, która wynikała ze zobowiązań Przymierza zawartego z Bogiem. Autor w całym opracowaniu wykazuje obligatoryjny charakter przepisów Jahwe. Życie społeczne było przede wszystkim przez nie regulowane. Jak zauważa Autor prorocy nie byli rewolucyjnymi przedstawicielami uciśnionych, lecz przypominali o ważności prawa Bożego, które chroniło słabszych.

Recenzowana pozycja została napisana językiem zrozumiałym i komunikatywnym. Dla wszystkich interesujących się historią Izraela, zjawiskiem profetyzmu i kwestiami

społecznymi opracowanie ks. Gabriela Witaszka jest ze wszech miar godną polecenia lekturą. Wartość książki podnosi również dołączony bogaty zestaw bibliograficzny.

Andrzej S. Jasiński OFM